

TELL-TANÚLMÁNYOK.

III. A dráma irodalma.

Csak a Schiller Tell-drámájának irodalmát szándékozom itt — ezt is csak a figyelemre méltóbb dolgozatokra szorítkozva¹⁾ — összeállítani, tehát mindazon munkák is értekezések mellőzésével, melyek a *Tell-mondára* és a svájci őskantonok *történeti szabadságharczára* vonatkoznak.²⁾

A drámának teljes magyarázatai a következők:

Schiller's Wilhelm Tell. Mit einer geschichtlichen Einleitung und erklärenden Anmerkungen, herausgegeben von Ch. H. Hugendubel. Berlin, 1836. Nem tudtam megszerezni, de bizonyára elavult.

Klassische Dichtungen der Deutschen, erläutert von Wilh. Ernst Weber. I. kötet: *Goethe's Iphigenie und Schiller's Tell.* Bremen, 1839. A *Tell* magyarázata p. 239—478. (Ennek 2. kiadása 1878.) Alapvető, értékes munka, mely mindenütt Schiller forrásaira megy vissza és gazdag történeti s ethnographiai anyagot hord össze. Főtévedése, mely sokszor egészen helytelen következtetésekre vezet, hogy Schiller főforrását Müller János svájci történetében találja. Ma elavult. Értékes magyarázatai átmentek a későbbi kiadásokba, főleg a Düntzerébe.

Schiller's Wilhelm Tell, auf seine Quellen zurückgeführt und sachlich und sprachlich erläutert von Joachim Meyer. Nürnberg, 1840. (2. kiad. 1876). Egyidejűleg Weber könyvével, önálló fontos dolgozat, mely Schiller művét első sorban a költő forrásaiból, főleg Tschudiból, iparkodik megmagyarázni. Még ma is figyelemre méltó.

Goethe's Faust und Schiller's Wilhelm Tell, nach ihrer weltgeschichtlichen Bedeutung und wechselseitigen Ergänzung von J. G. Rönnefahrt. Leipzig, 1855. Ma már teljesen mellőzhető.

Schiller's Wilhelm Tell. Erläutert von Heinrich Düntzer. (Erläuterungen zu den deutschen Klassikern, 53—54. Bändchen.) Leipzig, 1872., 2. kiad. 1878., 3. kiad. 1882. A dráma legteljesebb és általában legértékesebb magyarázata, mely csak az által válik itt-ott nevetségessé, hogy Schillert javítja s tanácsokat ad neki. Különben, mint Düntzer minden magyarázata, roppant bőbeszédű, kicsinyes és minden magasabb fel fogásban szükölködő. *Gazdag anyagánál s számos helyes megjegyzésénél fogva mégis nélkülözhetetlen segédkönyv.*

¹⁾ És teljesen mellőzve az irodalomtörténetek és Schiller-biographiák azon fejezeteit, melyek a *Tell*-drámát tárgyalják.

²⁾ A legfontosabbakat, illetőleg a ma is tudományos értékűeket, *Tell*-kiadásom *Bevezetésében*, főleg a 9., 13. és 19. lapokon, mind felsoroltam.

Wilhelm Tell, Schauspiel von Friedrich Schiller. Mit Einleitung, dem alten Volksschauspiel von Uri und Erläuterungen, herausgegeben von Moriz Carrière. Leipzig, 1871. (A darab szövegével.) Igen értékes bevezetés, mely a mondat, a mythoszt s a darabot magát tárgyalja. A jegyzetek jók, de távol sem elégségesek, még a német olvasó számára sem.

Die deutschen Klassiker, erläutert von Eduard Kuenen. I. Bändchen: Schiller's Wilhelm Tell. Cöln, 1876. 2. kiad. 1881. Semmi önállóság, az előbbi munkákból nagyrészt szóról szóra kirva; de elég ügyes; csak a szövegnek magyarázata sem nem elég terjedelmes, sem nem igazán beható.

Schulausgaben deutscher Klassiker mit Anmerkungen, Stuttgart, Cotta: Schiller's Wilhelm Tell, Schulausgabe mit Anmerkungen von Prof. Denzel in Stuttgart. Stuttgart, 1881. Jó, mint e gyűjtemény többi kötetei, de kevés magyarázatot nyújt.

German Classics edited with english notes by C. A. Buchheim. Volume II. Wilhelm Tell, a Drama by Schiller, Oxford, Clarendon Press, 1876. Minden tekintetben igen jó kiadás (teljes szöveggel), nagyon sok jegyzettel (p. 187—273.), melyek természetesen első sorban az angol olvasót tartják szem előtt.

Schiller's Wilhelm Tell, mit vollständigem Commentar für den Schulgebrauch und das Privatstudium von Jul. Naumann. Leipzig (1882). Keveset hoz és keveset ér. Rossz térképpel.

Schiller Tell Vilmosa. Középszkolai s magánhasználatra magyarázta Vida Aladár, Eperjes, 1882. A magyarázatok, melyek lehető rövidsége törekszenek és általában helyesek, de csekély számúak, az Universal-Bibliothek szövegéhez vannak fűzve. Iszonyú kiállítás.

Wilh. Tell, Schauspiel von Fr. Schiller. Kiadta s magyarázta Heinrich Gusztáv. Egy térképpel. Budapest, 1883.

Legyen szabad, e kiadásomról néhány megjegyzést tennem, tekintettel azon jeles szakismeretről s helyes paedagógiai felfogásról tanuszkodó bírálatra, melyet Bauer S. a *Tanáregyleti Közöny* októberi füzetében közzé tett. Sem a magam védelme, sem bírálóm czáfolata nem czélja e soroknak, hanem csak néhány megjegyzés közlése, melyek részben elvi kérdésekre vonatkoznak s azért általánosb érdekűek.

Bauer igen elismerőleg szól kiadásomról, mégis vannak nagy kifogásai. Mindenek előtt szükségtelennek tartja a térképet, »mely bizonyosan, ha nem is nagyon, de valamivel megdrágította» a könyvet. Erre nézve teljesen megnyugtathatom t. barátomat: a térképet én magam, a saját költségesen csináltattam, úgy hogy az a könyv árára semmi befolyást nem gyakorolhatott. De t. bírálóm nemcsak ezen okból ellenzi a térképet; ellenzi ő a névmutatót is, melyben a helynevek meg vannak magyarázva. Szerinte mind a kettő szükségtelen. Ezen nézetében én

semmiképen sem osztozhatom. Magam is, még mint gymnasiumi tanár, többször olvastam a *Tellt* tanítványaimmal, s azon meggyőződésre jutottam, hogy ha van színmű, ha van egyáltalában költői alkotás, melynek igazi és teljes megértését a *színhely* pontos és világos ismerete nagy mértékben elősegíti, sőt egyenesen feltételezi, hát bizonyosan a Schiller *Tellje* az. Szerző helyesen mondja, hogy az egyedüli cél (e darab iskolai tárgyalásánál) «Schiller drámájának fejtegetése és megértése», de, azt hiszem, egy kissé szűken fogja fel e cél körét, ha a színhely ismertetését kizárja belőle. A tanuló e nélkül sem a cselekvény menetét, sem a szereplők fellépését s egymáshoz való viszonyát nem értheti meg. Épen mert a színhely annyi apró helységet, tavat, folyót stb. foglal magában, nagyon kívánatos a térkép és a helynevek magyarázata. Én a *Tell* magyarázatánál mindig a fiúkkal rajzoltattam a térképet (mert nem volt a szöveg mellett) s azt tapasztaltam, hogy csak ezen rajz *után* tájékozódtak kellően a dráma cselekvényében is.¹⁾

Túlzottnak tartom Bauer azon megjegyzését is, hogy kár volt a Schiller előtti *Tell*-művekről megemlékezni. Az egész cikk, melyben ezt tettem, két lap, — csakugyan nem érdemelne ez a tárgy még ennyi tért sem? Igaz, hogy nem tartozik szorosan a Schiller drámájának fejtegetéséhez; de nem kívánatos e, hogy tanítványaink szemkörét mindenképen tágítsuk?

A szómutató elleni kifogása nagyon helyes. Ez csakugyan egészen következtelen, a mennyiben oly szók vannak *itt* magyarázva, melyeket a szöveg alatt is megmagyarázhattam volna. Ez t. i. onnan van, mert ezeket a szókat csak a szedés alatt tettem ide. Azt láttam ugyanis, hogy némely lapon nagyon sok a jegyzet, több mint a szöveg. Ezt csúnyának tartom s azért a magyarázatok egy részét a szómutatóba helyeztem. Innen az eljárás következetlensége. De ez végre is nem lényeges dolog; lényeges csak az, hogy a nehézségek meg legyenek magyarázva, a szöveg alatt-e vagy a szómutatóban, az nem változtat a dolgon.

Végre a magyarázatokat magukat annyiban nem találja elégségeknek, a mennyiben több helyet nem magyaráztam, melyek szerinte ily magyarázatot igényelnek. Ily általánosságban e kifogás bizonyosan indokolt — a bíráló individualis szempontjából, és nem is jelent meg eddig *a világon* bármely író magyarázatos kiadása, hogy e vádat ne emelték volna ellene. Hol van e téren általános mérték, mely biztosan eligazítson? ... Csakhogy Bauer fel is sorolja a magyarázandó helyeket s ezért őszinte köszönettel tartozom neki. Megvallom, nem tartom e

¹⁾ Szedés közben veszem a *Tell* legújabb kiadását Pözl I. bécsi tanártól (Wien, 1883, Hölder), melyben alig van harmincz sornyi jegyzet, de a szöveg végére oda van csatolva a térkép!

helyeket most sem olyanoknak, melyek okvetetlenül magyarázatot igényelnének; ha ilyeneknek tekintettem volna, bizonyára megmagyaráztam volna, mert, ismétlem, hogy *«tudatosan nem mellőztem egyetlen helyet sem, melyben nehézséget véltem felismerhetni»*. A Bauer által felhozott helyek a következők:

I, 258. *Sag' es, wenn ich lüge*, a mi szerinte nem a. m. *«ha hazudom»*. Csakugyan nem annyi, mert hazudni a. m. tudatosan nem igazat állítani. Getrud pedig épen az igazat akarja megmondani. Tehát: *«ha tévedek»*.

I, 291. *Hast du in Uri keinen Gastfreund? A Gastfreund* csakugyan nem egyszerű *«vendég»*, hanem vendégbarát: családok, melyek az apák ideje óta benső, félig rokoni viszonyban álltak egymással. Ily vendégbaráti viszony főleg a régiebb időben (pl. az ókorban is) volt nagy fontosságú, midőn az állam nem gondoskodott még kellően az idegenek védelméről.

I, 395. *Will' und Meinung*, az első a cselekvényre, az utóbbi a nézetre megy: ez a meggyőződése és ezt érvényre is akarja juttatni: ez az akaratja és jótetszése. V. ö. Arany, *Toldi Szerelme*, I, 33:

Mert ezt így helyesnek, jónak így találja
Lajos, Magyarország mostani királya.

I, 449. *Alles ist euch feil um Geld*: nektek minden eladó (kelendő), mint sokszor Aranynál.

I, 529. *Ihr nennt's mit Namen*, való nevén nevezed.

I, 535. *Und dieses Dranges ist kein Ziel zu sehn*, és e nyomornak nincs határa, vége. V. ö. Stuart Máriában: *Der Tyrannei, der Härte wird kein Ziel*.

I, 548. *Der haushält zu Alzellen*: ki — lakik, kinek — otthonja van.

I, 645. *Jedem ward ein Notgewehr, t. i. zu teil*, a mi az ilyen szövegekben kiegészítendő: mindenkinek jutott, adatott védelmi eszköz.

I, 681. *Ihr seid in gleicher Mitschuld und Verdammniss* meg van magyarázva. *In gleicher Verdammniss sein*, ugyanazon büntetést érdemelni.

II, 60. *Welche Person ist's, die ihr spielt*. Person a. m. szerep; ez a szónak egyik legrégebbi értelme.

II, 101. *Die Welt, sie fordert andre Tugenden*. Bauer azt hiszi, hogy *andere Tugenden* alatt Attinghausen itt keserű gúnynyal tulajdonképen azt érti: *Untugenden = etwas anderes als Tugenden*. Ez a felfogás nem helytelen; de sokkal egyszerűbb a magyarázat, ha a *Tugend* szót igazi értelmében vesszük: jelesség; tehát: másokban kell annak jeleskednie, a ki stb.

II, 176. *Du hast uns lang nicht mehr gesehn t. i. unserem täglichen Treiben, wie wir leben*.

II, 294. *Erwartet' ich und fand bewohnte Hütten.* Melchthal feltette (*erwartete*), hogy a svájci felkeresi a legtávolabb, legveszedelmesebb vidékeket is, ha azok barmai számára bármily silány eledelt nyújtanak (v. ö. IV, 641. *Wildheuer*), — és nem csalatkozott e feltevésében.

II, 332. *Es preise sich t. i. glücklich,* de ezen kiegészítés nélkül is használatos.

II, 374. *Und seine Waibel stehen* (conj.), álljanak, foglaljanak állást.

II, 427. *Nicht Menschenspuren waren zu sehen.* Emberek jártak erre, mert különben minek a révész? de állandó emberi lakoknak nyomai nem voltak láthatók.

II, 538—543. Bauer téved Rösselmann felfogásában. A pap csakugyan Ausztriához szított s azért kétszínű politikával próbálja honfitársait az osztrák főúrságnak megnyerni. Csak mikor látja, hogy ezen felfogásával egyedül áll, fogja határozottan népe pártját. E felfogásom helyességét bizonyítja (a történeti tények mellett) különösen azon sértő bánásmód, melyben Rösselmann ez alkalommal részesítik, midőn alig akarnak szóba állni vele (főleg 562, midőn Jost von Weiler szavába vág: *Zur Tagesordnung, weiter!*). Későbbi viselete azután kifogástalan.

III, 131. *Wer bin ich, dass ich den kühnen Wunsch erhebe?* Bauer szerint kiegészítendő: *so scheinen eure Blicke* (v. 130) *zu fragen.* Nem épen helytelen, csakhogy akkor úgy hangzanék e mondat: *Wer bist du* stb. A mondat nem szorúl sem magyarázatra, sem kiegészítésre; Rudenz kezdettől fogva nem meri Bertha kezét kérni, mert attól tart, hogy a nemes lovagkisasszony lenézi a svájci parasztot.

III, 184. *Alles lässt mich eure Liebe sein und werden.* — *Alles a. m. das Höchste.* Szerelmedtől függ, hogy most és jövőre a legnagyobb igényeknek megfeleljenek.

III, 223. *Und dies verschlossene selbe Tal allein (möge) zum Himmel offen und gelichtet sein.* És ez a boldog völgyzugoly egyedül az ég derűjének, fényének legyen tárva.

III, 237. *Wo die alte Treue heimisch wohnt,* Tomor: Hol még a régi hűség otthonos.

IV, 562. *Nehmt mit, was kommt.* — *Mitnehmen,* egykedvűen fogadni, a legjobb oldaláról venni a dolgot.

IV, 572. *Da sprach ich einen, der von Baden kam,* kiegészítendő: *der erzählte mir folgendes.*

Ezek azok a helyek, melyeknél Bauer magyarázatot vagy fordítást kívánt. Nagy köszönettel tartozom neki figyelmeztetéseért s igen ohajtanám, ha bírálata minél több követőre találna. Csak ily vállvetett munkásság alapján várhatni, hogy iskolakönyveink a tudomány és az oktatás igényeinek gyaraut megfeleljenek.

A dráma¹⁾ egyes momentumait tárgyalják a következő dolgozatok:

L. Börne, Ueber den Charakter des Wilhelm Tell in Schiller's Drama, 1830. Megtámadja Tell jellemét, mert alattomos gyilkos nem lehet drámai hős; de elismeri egyszersmind, hogy a költőnek nem szabad a mondán változtatnia. Doctrinaire okoskodás. A dráma egy helyét nagyon félreérti: IV, 150 *und fuhr redlich hin*, a *redlich* szót, mai értelmében «becsületesen»-re magyarázva, pedig az Tschudiból származó svájci kifejezés, a. m. a dologhoz értve, ügyesen.

F. Kürnberger, Die politischen Parteien in «Wilhelm Tell». «Europa», 1853, Nro 35. Nem ismerem. Az *Europa* régibb évfolyamai sehol sem kaphatók.

K. Lucae, Ueber Schiller's W. Tell, Ein Vortrag. Halle, 1865. Szép népszerű előadás, mely a mondára, mythosra s magára a drámára kiterjed, de inkább csak érinti, mint igazán tárgyalja a felvetett kérdéseket. Bevezetés a színműbe, de nem a színmű magyarázata.

J. Becker, Schiller's Tell. Versuch einer methodischen Erklärung dieses Dramas in der Secunda des Gymnasiums. A züllichani paedagogium program-értekezése, mely a Langbeinféle «Pädagogisches Archiv»-ban (X. 1868, p. 641—677) is megjelent. Sok helyes megjegyzés, főleg a dráma szerkezetéről. Tanároknak, kik a *Tell*t az iskolában olvastatják s magyarázzák, nagyon ajánlható.

Rud. Peppmüller, Zu den Quellen des Schiller'schen Tell. Archiv für Literaturgeschichte, I, 1870. p. 461—485. Igen jó. Főleg Schiller két forrását tárgyalja: Scheuchzer művét: *Naturhistorie des Schweizerlandes* 1716—18; 2. kiad. 1752, és Tschudi krónikáját. Eredményei teljesen, még pedig a szerző érdemeinek elismerése nélkül, átmentek Düntzer *Tell*-magyarázatába, a miért Gosche R., az *Archiv* szerkesztője, megtámadta Düntzert. Ez védekezik a következő cikkben:

Zu Schillers Tell. Ein Wort in eigener Sache, von Heinrich Düntzer. Archiv für Literaturgeschichte, III, 1873, 148—151. l.

G. Meyer von Knonau, Der Hiatus zwischen der Sage vom Geheimbund und der Sage vom Tell im Schiller'schen W. Tell. Archiv f. Literaturgesch., II. 1872. p. 539—543. Jeles dolgozat. L. kiadásom bevezetését, p. 30.

Rud. Peppmüller, Homerisches in Schiller's W. Tell. U. o. p. 544—546. A szerző első értekezésének (l. fent) kiegészítése. Tartalma: néhány fordulatnak és szólamnak, főleg a Stauffacher és Gertrud jelenetében

¹⁾ A dráma teljes magyarázatát adják még:

Lüben und Nacke. Einführung in die deutsche Literatur, II. köt. Elöttem a 4. kiadás (Leipzig, 1869), p. 694—742. Nagyrészt Düntzerből.

C. Gude, Erläuterungen deutscher Dichtungen, Bd. I. Elöttem a 3. kiadás (Leipzig, 1869), p. 289—327. Phrázisokból álló, részben émielygős fecsegés.

(I. felv. 2. jel.), összehasonlítása megfelelő, illetőleg hasonló homéroszi fordulatokkal.

Hier. Schneeberger, Antike Charakterbilder in Schiller's Tell. Münsterstadt, 1875, programmértekezés. Erőszakos összehasonlítások. Szerző szerint Gertrud és Hedwig Porcia és Andromache mintájára vannak alkotva, a mi Schneeberger felfogása értelmében semmi esetre sem állítható.

Th. Gawenda, Die Idee des Schiller'schen Drama's W. Tell (A drohobyczi lengyel gymnasium értesítőjében), 1880. A dolgozat veleje: «Tell stellt die Bedeutung des Einzelnen für das Allgemeine dar. Es wird hier zur Anschauung gebracht, wie ein Volk und dessen Repraesentanten durch harte Schicksalschläge allmählig aus dem unbewussten Zustande ihrer Freiheit und ihres gegenseitigen Verhältnisses zum vollen Bewusstsein und zur vollen Würdigung derselben gebracht werden. Es wird hier ein Naturmensch und ein Naturvolk zum geselligen und politischen Menschen und Volke herangezogen» (p. 9.).

Hier. Schneeberger, Die Wechselbeziehung zwischen Schiller's Tell und Shakespeare's Julius Cäsar. Münsterstadt, 1882, programmértekezés. Nem kevésbé erőszakos, mint szerzőnek első programmértekezése (I. fent). Shakespeare befolyásának tulajdonít oly vonásokat is, melyek a tárgyból, ill. Schiller főforrásából, Tschudiból, származnak. Hogy *Julius Cäsar* a *Tellre* befolyással volt, azt Schiller maga is állítja és kiadásom bevezetésében, 30. l., én is hangsúlyoztam.

Végül összeállítom a *Tell* fordítóit, a mennyire tudomást szerezhettem rólok:

1. *Franziára*: I. H. Merle d'Aubigny, 1818. (prózában). — Ed. Dürre, 1834. — Eug. Tavre, 1848. — Franç. Sabatier-Ungher, 1859 (az eredetinek versmértékében). — Gull. Barante, 1821. — Theod. Braun. — Névtelen, a német szöveggel, Drezda, 1871.

2. *Angolra*: C. des Voeux, 1827. — Talbot, 1829. — C. T. Banfield, 1831. — S. Robinson, 1834. — Artur C. White and L. Braunfels, a német szöveg szó szerinti angol fordítással s jegyzetekkel, 1841. 2. kiad. 1859. — W. Peter, 1845. — H. Thompson, 1845. — Miss Molini, 1846. — C. T. Brooks, 1847. — Theod. Martin, 1848. — C. Cartwright, 1869.

3. *Olaszra*: Andrea Maffei, 1844.

4. *Szlovénre*: France Cegnar. Klagenfurt, 1862.

5. *Rhätorománra*: I. A. Bühler, Chur. 1865.

6. *Ógörögre*: Gedichte von Ernest Ortlepp, Leipzig, 1831, a függelékben van néhány darab a *Tell*-ből ógörögre fordítva.

7. *Magyarra*: Gondol Dániel, kéziratban maradt; megvan-e? — Tomor Ferencz, 1869. — Az első felvonás dalait lefordította Szász Károly, Kisebb műfordítások, III.

HEINRICH GUSZTÁV.